

Təhsil islahatı fəaliyyətdədir

**AZƏRBAYCANDA MAKARENKONUN
PEDAQOJİ İRSİNİN YAYILMASI**

Fərrux Rüstəmov
*pedaqoji elmlər doktoru, professor,
əməkdar elm xadimi*

Azərbaycanda Qərb və Şərq alimlərinin pedaqoji irsinin yayılması həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycan pedaqoji fikrində dünyanın ən məşhur pedaqoqları tez-tez xatırlanmış, yeri gəldikcə onlara istinad olunmuşdur.

Sovet məktəb və pedaqogikasının inkişafında Anton Semyonoviç Makarenkonun (1888-1939) müstəsna xidmətləri var. Poltava Müəllimlər İnstitutunu qızıl medalla bitirən A.S.Makarenko 1917-ci il sentyabrın 1-də Kryukova ibtidai məktəb müfəttişi vəzifəsinə təyin olundu. 1920-ci ildə Poltava quberniya maarif şöbəsi Makarenkonu qanun pozan uşaqlar və yeniyetmələr koloniyasına müdir təyin etdi. Az sonra bu koloniyaya M.Qorkinin adı verildi. 1926-cı ilin mayında bu koloniya bərhad halda olan Kuryajdakı koloniya ilə birləşməli oldu. Bunun üçün koloniya Kuryaja köçdü. Makarenkonun koloniyasında 150-ə yaxın uşaq olduğu halda, Kuryajdakı koloniyada 280 uşaq vardı. Makarenkonun Qorki adına koloniyadan gətirdiyi yaxşı ənənələrin dağılması və çoxluqda olan kuryacların təsiri altına düşüb əriməsi qorxusu vardı. Lakin Makarenkonun çox incə, psixoloji cəhətdən dəqiq düşünülmüş pedaqoji taktı və tədbirlər sistemi bu çətinliyə qalib gəldi. 1927-ci ildə Ukrayna çekistlərinin toplamış olduğu vəsait hesabına Dzerjinskiyə xatirə olaraq onun adına yurdsuz uşaqlar üçün bir kommuna

təşkil etmək qərara alındı. 1927-ci ilin axırlarında kommunanın rəsmi açılışı oldu. Ona rəhbərlik A.S.Makarenkoya tapşırıldı. Elə həmin vaxt Ukraynada böyük şöhrət qazanan A.S.Makarenkonun iş üsuluna ciddi hücumlar başlandı. 1928-ci ilin yayında Ukrayna XMK-nın elmi şurasında mühafizəkar pedaqoqların təsiri ilə A.S.Makarenkonun tərbiyə sisteminin guya “qeyri-sovet” sistemi olması haqqında biabırçı qərar çıxarıldı. A.S.Makarenko öz şöhrəti və M.Qorkinin köməyi ilə bu sıxıntıdan və məhv olmaq təhlükəsindən xilas oldu. Öz fəaliyyətini Dzerjinski adına kommunada davam etdirdi. 1928-35-ci illərdə burada çalışan A.S.Makarenko Ukraynanın əmək koloniyalarının tədris-tərbiyə hissəsinə müdir təyin edildi-yindən Kiyevə köçdü. Sonra isə M.Qorkinin məsləhəti ilə Moskvaya köçüb, ədəbi fəaliyyətlə məşğul oldu. Moskvada onun öz təcrübələri əsasında qələmə aldığı “Pedaqoji poema” (1933-1937), “Validəynlər üçün kitab” (1937), “Qüllələr üzərində bayraqlar” kitabları nəşr olundu.

1930-cu illərin əvvəllərində ölkədə cərəyan edən siyasi hadisələr A.S.Makarenkodan yan ötmür. Bədxahları ondan əl çəkmək istəmir, onun fiziki məhvinə çalışırdılar. Predmetsiz mübahisələr genişlənir, həqiqətə gedən yollar “nəzəri” iddialarla daha da dolşdırılırdı. A.S.Makarenkonun tərbiyə sisteminin “qeyri-sovet” sistemi olması haqqında

mühafizəkarların çıxardığı qərar onun fiziki cəhətdən məhvini hesablanmışdı. Moskvada A.P.Pinkeviçin, P.P.Plonskinin başına gətirilənlər, Bakıda B.B.Komoravski, A.O.Makovelski, Ə.Zəkuzadə, Ukraynada A.S.Makarenko üçün təkrarlardı. Hədə, təhqir və yalanlara cavab vermənin fiziki cəhətdən məhvə səbəb olacağını dərk edən bu insanlar “öz səhvləri” barədə etiraf məktubları yazır, özlərini əsassız ittihamlardan qorumaq üçün ən düzgün elmi mövqelərini tənqid etməli olurdular.

30-cu illərdə demokratik naqislik, yad fikirliliyə dözməzlik, ümumbəşəri əxlaq normalarının deformasiyası, cəmiyyətin təbii vəziyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri idi. Yadfikirlilik, başqa cür düşünmək – cəsusluğa, ziyankarlığa, vətənə xəyanətə bərabər tutulurdu. Cəmiyyət sosial-siyasi, mədəni-psixoloji şəraitin təsiri üzündən bürokratik avtoritarizmin əsirinə, sovet totalitar rejimi təfəkkür sahiblərinin qəniminə çevrilmişdi. Pedaqoji diskussiyalar siyasi demoqogiya və sinfi düşmən axtarışı kimi yanlış tendensiyanın təsiri ilə baş verirdi. A.S.Makarenko yaxşı başa düşürdü ki, ona qarşı irəli sürülən ittihamlar onun fiziki cəhətdən məhvini hesablanıb. Yeni sosialist mədəniyyətinin formalaşdırılması və sadə xalqın ona cəlb edilməsi ideyasının baş ideoloqlarından olan N.K.Krupskaya ilə onun arasında yaranan narazılıq da təsirsiz ötüşmədi. O, M.Qorkinin köməyi ilə Moskvaya köçdü, burada ədəbi fəaliyyətə başladı. Öz zəngin pedaqoji təcrübəsini ümumiləşdirərək elmi – pedaqoji məqalələr yazdı, məruzələrlə çıxış etdi, radio ilə ailə tərbiyəsinin mühüm məsələlərinə dair dəyərli məruzələr oxudu. Moskvada yaşadığı iki il onun üçün olduqca məhsuldar oldu. Həmin illərdə o, SSRİ Ali Sovetinin Fəxri fərmanı və Qırmızı əmək bayrağı ordeni ilə təltif edildi. Cismani terrordan, Sibirə sürgündən yaxa qurtaran A.S.Makarenko mə-nəvi terrordan yan keçə

bilmədi. 16 il fasiləsiz və istirahətsiz əmək, uşaq koloniyasında və əmək kommunasında gərgin iş, böyük yaradıcılıq fəaliyyəti, psixoloji təzyiq, Fransada yaşayan qardaşı ilə bağlı keçirdiyi əsəb və sarsıntı onun 51 yaşında qəflətən vəfatına səbəb oldu. Vəfatından sonra onu müayinə edən həkimlər ürəyinin alma kimi ikiyə bölündüyünü görəndə dəhşətə gəldilər. O, ancaq və ancaq ölümü ilə repressiyadan, siyasi və psixoloji təzyiqdən yaxa qurtara bildi.

A.S.Makarenko ölümündən sonra məşhurlaşdı. Nəinki keçmiş SSRİ-də, hətta xaricdə onun haqqında tədqiqatlar meydana gəldi, əsərləri Rumıniya, Polşa, Çexoslovakiya, Almaniya, Latın Amerikasası və Bolqarıstanda nəşr olundu.

1940-cı ildən başlayaraq Azərbaycan pedaqoji ictimaiyyəti onun nəzəri irsi ilə tanış olmağa başladı. Əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edildi. Onun “Ata-analar üçün leksiyalar” (1941), “Tərbiyə işinin metodikası” (1948), “Kommunist tərbiyəsi haqqında” (1954), “Pedaqoji poema” (1953), “Validənlər üçün kitab” (1964), “Seçilmiş pedaqoji əsərləri” (1950, 1983, 1988) Azərbaycan dilində nəşr olundu. Haqqında B.B.Komarovskinin “A.S.Makarenkonun yeni insan tərbiyəsi proqramı haqqında” (1951), Ə.Seyidovun “A.S.Makarenko novator pedaqoqdur” (1949), Ə.Tağıyevin “A.S.Makarenkonun fiziki tərbiyə haqqında fikirlərinə dair” (1959), P.Landesmanın “A.S.Makarenkonun pedaqoji irsində etika məsələləri” (1960), T.Əfəndiyevin “A.S.Makarenkonun yaxın köməkçiləri” (1963), M.Məhərrəmovun “A.S.Makarenko iradə tərbiyəsi haqqında” (1972), S.Axundovun “A.S.Makarenko uşaqlara fərdi yanaşma haqqında” (1972), X.Fətəliyevin “A.S.Makarenkonun hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi sistemi” (1973), A.Zeynalovun “A.S.Makarenkonun pedaqoji fəaliyyətində Qorki optimizmi” (1977), H.Əhmədovun “A.S.

Makarenko və Azərbaycan” (1968), “A.S.Makarenkonun pedaqoji irsi Azərbaycan məktəbi və pedaqogikasının tükənməz mənbəyidir” (1988), S.S.Məcidov və Ə.Ağayevin “A.S.Makarenkonun pedaqoji irsinin saxtalaşdırılmasına dair” (1985), Ə.Əlizadənin “A.S. Makarenko ailə tərbiyəsi haqqında” (1988), Y.Talıbovun “A.S.Makarenko uşaq kollektivinin təşkili və tərbiyəçisi haqqında” (1988), Ə.Ağayevin “A.S.Makarenkonun pedaqoji ideyalarından yenidənqurma şəraitində məktəblərdə istifadə edilməsi imkanları” (1988), Ə.Tağıyev və M.İsmixanovun “A.S.Makarenko uşaq kollektivində ənənələrin rolu haqqında” (1988) ciddi elmi məqalələri nəşr olunmuşdur.

Keçən əsrin 80-ci illərində prof. Ə.Ağayev A.S.Makarenkonun iki cildlik “Seçilmiş pedaqoji əsərləri”ni nəşr etdirmişdir.

Prof. Ə.Seyidovun və prof. F.Rüstəmovun ayrı-ayrı illərdə nəşr etdirdikləri “Pedaqogika tarixi” dərsliklərində onun pedaqogikanın elmi–nəzəri, metodoloji və praktiki problemləri ilə bağlı fikir və mülahizələri sistemləşdirilmiş, pedaqoji sistemin mahiyyətinə aydınlıq gətirilmişdir. Onun pedaqoji sisteminin əsas tələbi – kollektivdə, kollektiv vasitəsilə, kollektiv üçün tərbiyə prinsipidir. O deyirdi ki, bizim tərbiyənin əsas vasitəsi ilk öncə kollektivi təşkil və tərbiyə etməkdir. Tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişafında onun “paralel təhsil” və “perspektiv xətlər sistemi” mühüm yer tutur. Humanizm və insanlara qayğı, şəxsi əmək onun tərbiyə nəzəriyyəsinin metodoloji əsasını təşkil edir.

A.S.Makarenkonun pedaqoji sisteminin Azərbaycanda sistemli və ardıcıl tədqiqi prof. M.Muradxanovun adı ilə bağlıdır. M.Muradxanov Azərbaycanda tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişafında müstəsna xidmətləri olan alimlərdən biridir. Onun pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi ilə bağlı 40 kitab, kitabça və monoqrafiyası, xeyli elmi-metodik

məqaləsi nəşr olunmuşdur. O, A.S.Makarenko ilə bağlı araşdırmalarını “A.S.Makarenko ailə tərbiyəsi haqqında” (1957), “A.S.Makarenkonun pedaqoji irsi və ondan Azərbaycanda istifadə edilməsi təcrübələri” (1965) adlı monoqrafiyalarında, “A.S.Makarenkonun pedaqoji irsindən istifadə etməyə dair” (1951), “A.S.Makarenkonun tərbiyə müəssisələrində əmək məsələləri” (1958), “A.S.Makarenko pedaqogikanın metodoloji əsasları haqqında” (1963), “A.S. Makarenko tərbiyənin mahiyyəti haqqında” (1965) və s. məqalələrində ümumiləşdirmişdir.

“A.S.Makarenko ailə tərbiyəsi haqqında” (1957) adlı kitabında M.Muradxanov A.S.Makarenkonun pedaqoji irsində əmək tərbiyəsi problemini araşdırmış, insanın tərbiyə və yenidəntərbiyə edilməsində əməyin rolu ilə bağlı mütəfəkkir pedaqoqun ideyalarını sistemləşdirmişdir. “A.S.Makarenkonun pedaqoji irsi və ondan Azərbaycanda istifadə edilməsi təcrübələri” (1965) adlı əsəri həm həcmcə, həm də əhatə etdiyi problematikaya görə daha fundamentaldir. Monoqrafiya “Bir neçə söz” və yeddi fəsildən ibarətdir. İlk fəsil A.S.Makarenkonun həyatı və pedaqoji fəaliyyətinə həsr olunub. Burada o, A.S.Makarenkonun yaşadığı dövrün ictimai-siyasi xarakteristikasını vermiş, onun həyatı və yaradıcılığının ən mühüm məqamlarını tədqiqatə cəlb etmiş, 1960-cı ilə qədər onunla bağlı yazılan əsərlərə münasibət bildirmişdir.

İkinci fəsil sırf nəzəri xarakter daşıyır, burada A.S.Makarenkonun sovet pedaqogikasının metodoloji əsasları ilə bağlı ideyaları tədqiq olunur. Yeni insanın köhnə üsullarla tərbiyə edilə bilmədiyini hiss edən A.S.Makarenko köhnə pedaqoji irsə tənqidi yanaşmış, pedaqoji kollektivdə uşaqları yeni əsarlarda tərbiyə etmək üçün yollar axtarmış, yeni şəxsiyyət tərbiyəsi üçün səmərəli üsullar təbiiq etmişdir. O, bəzi pedaqoqlar kimi daha humanist və demokratik xarakter daşıyan klassik ideyaları inkar etməmiş, hər

cür idealizmin və metafizikanın əleyhinə çıxmış, sələflərinin pedaqoji ideyalarını cəmiyyətin tələbləri baxımından qiymətləndirmiş və onu dəyərləndirmişdir. Pedaqogikada nəzəriyyə ilə təcrübənin vəhdətini zəruri hesab edən A.S.Makarenko bu elmin ilk növbədə praktik pedaqoqlara xidmət etməli olduğunu qeyd edirdi. M.Muradxanov A.S.Makarenkonun pedaqoji irsində pedaqogikanın metodoloji məsələlərini araşdırarkən irəli sürülən fikirləri həm xarici, həm də rus alimlərinin fikirləri kontekstində təqdim etməklə, onun uğurlu cəhdlərini təqdir edir. Monoqrafiyanın üçüncü fəslə təbiyənin məqsədinin aydınlaşdırılmasına yönəldilmişdir. A.S.Makarenko təbiyə məqsədinin, hər şeydən əvvəl, hər kəs üçün anlaşılan və insan şəxsiyyətinin proyekt kimi yerinə yetirilə bilən praktik kateqoriya olduğunu xüsusi qeyd edir və məqsəd əvəzinə irəli sürülən idealdan əməli təbiyə işində istifadə etmənin mümkün olmadığını göstərirdi. O, fikrini aydın şərh edərək yazırdı: “Təbiyənin məqsədindən danışarkən mən insan şəxsiyyətinin proqramını, insan xarakterinin proqramını nəzərdə tuturam, həm də xarakter məfhumunu şəxsiyyətin bütün məzmununu kimi, yəni həm zahiri hərəkətlərdə özünü göstərən xarakter kimi, həm də daxili əqidə kimi, həm siyasi təbiyə və bilik kimi başa düşürəm. Beləliklə, insan şəxsiyyətinin bütün mənzərəsi kimi nəzərdə tuturam...”

Fəsilə M.Muradxanov A.S.Makarenkonun yeni insan təbiyəsi ilə bağlı irəli sürdüyü proqramın mahiyyətinə aydınlıq gətirmiş, onun spesifik cəhdlərini (hər bir kəsin orta təhsil alması, peşə alması, əxlaq təbiyəsində kollektivçilik keyfiyyətinə xüsusi yer verilməsi) önə çəkmiş, həm hamı üçün vahid olan ümumi təbiyə məqsədini, həm də hər uşaq üçün onun qabiliyyətindən və istedadından asılı olaraq əlavə təbiyə məqsədinin həyata keçirilməsinin yollarını

araşdırmışdır.

Əxlaq təbiyəsinin mahiyyəti, prinsip və üsulları monoqrafiyanın dördüncü fəslində tədqiqat predmetinə çevrilmişdir. Burada A.S.Makarenkonun təbiyənin mahiyyəti və prinsipləri haqqında fikirləri ümumiləşdirilmiş, klassik pedaqoqların ideyaları kontekstində müqayisəli şəkildə təhlil olunmuş, əhəmiyyətliyi üzə çıxarılmış, onun təbiyə müəssisələrində daha çox istifadə etdiyi metodların (inandırma, alışdırma, rəğbətləndirmə və cəzalandırma) mahiyyətinə aydınlıq gətirilmişdir. M.Muradxanov A.S.Makarenkonun əsas tutduğu prinsipləri, xüsusilə təbiyədə hərtərəfli təsir prinsipini və kollektivdə kollektiv vasitəsilə təbiyə prinsipini izah edərkən fikrini Azərbaycan məktəblərindən götürdüyü zəngin təcrübə ilə əsaslandırmışdır. Uşaq kollektivinin təşkili və təbiyəsi A.S.Makarenkonun pedaqoji irsində mühüm yer tutur. Ona görə də M.Muradxanov ilk öncə A.S.Makarenkonun kollektivin təşkilinin ümumi əsasları ilə bağlı fikirlərini təhlil etmiş, ilk kollektivlərin təşkili prinsiplərini müəyyənləşdirmiş, buradakı işin xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirmiş, ümummüəssisə kollektivinin təşkili və işinin mahiyyətini şərh etmiş, təbiyə işində o dövrdə çox böyük siyasi gücə, nüfuza malik olan komsomol təşkilatının fəaliyyətini aydınlaşdırmış, kollektivin təbiyəsində perspektiv xətlərin, ənənələrin və fəalların işinin spesifik cəhdlərini üzə çıxarmışdır.

A.S.Makarenkonun pedaqoji irsində əmək təbiyəsi məsələləri mühüm yer tutur. O, uşaqların təbiyəsində əməyin böyük rolunu dərk edərək, özünün rəhbərlik etdiyi müəssisələrdə müxtəlif şəkillərdə uşaq əməyini təşkil etmiş, onun təbiyəvi təsirini, gücləndirməyin yollarını tədqiq etmişdir. M.Muradxanov A.S.Makarenkonun uşaqları əmək prosesində təbiyə etməklə bağlı fikirlərini həm Azərbaycan, həm də rus pe-

dağoqlarının fikirləri ilə müqayisəli şəkildə təhlil etmiş, onun əmək tərbiyəsinin əhəmiyyəti, koloniya və kommunada uşaq əməyinin xarakteri və təşkili metodikası ilə bağlı fikirlərini sistemləşdirmiş, özünə-xidmət, kənd təsərrüfatı, istehsalat emalatxanası və zavodda uşaq əməyinin təşkili metodikası ilə bağlı ideyalarını üzə çıxarmış, məktəblə istehsalat arasındakı əlaqənin mexanizmini açmış, həmin ideyalardan yaradıcılıqla istifadə etməyin mümkünlüyünü əsaslandırmışdır.

A.S.Makarenkonun pedaqoji irsində uşaq oyunları haqqında dəyərli fikirlər vardır. O, uşaq oyunun mahiyyəti, ayrı-ayrı yaşlarda uşaq həyatında oyunun tutduğu mövqe, müxtəlif yaşlarda uşaq oyunlarının təşkili və onlara pedaqoji rəhbərliklə bağlı məsələləri araşdırmışdır. M.Muradxanov A.S.Makarenkonun uşaq oyunları ilə bağlı fikirlərini təhlil etmiş, uşağın oynaması ilə əsl iş arasındakı oxşarlıq və fərqli cəhətləri göstərmiş, uşaqların inkişafını tədricən oyundan əməyə keçmək kimi xarakterizə etmiş, məktəbəqədər və məktəb dövründə uşaq oyununun mərhələlərini müəyyənləşdirmiş, oyuna rəhbərliyin təkmilləşdirilməsi aspektlərinə toxunmuş, uşaq həyatının oyun kimi təşkilinin xüsusiyyətlərini və üstünlüklərini izah etmişdir. Əsaslandırmışdır ki, uşaq oyunlarının mahiyyəti, müxtəlif yaş dövrlərində uşaq oyununun xarakteri, oyuncaqların təsnifatı və uşaq oyununa tərbiyəçilərin rəhbərliyi haqqında A.S.Makarenkonun əsaslı və dolğun fikirləri pedaqogika elminin bu sahəsini xeyli zənginləşdirmişdir.

M.Muradxanovun keçən əsrin 60-cı illərində apardığı bu araşdırmalar Azərbaycanda pedaqogikanın metodoloji problemlərinin araşdırılmasında, tərbiyə nəzəriyyəsinin (xüsusilə əxlaq və əmək) inkişafında, uşaq kollektivinin təşkili və tərbiyəsində müstəsna rol oynamışdır.

Azərbaycanda A.S.Makarenkonun

şəxsiyyətinə və pedaqoji irsinə həmişə güclü maraq olmuş, onun yüzillik yubileyi təntənə ilə keçirilmişdir. Bu yaxınlarda isə akademik Hüseyn Əhmədovun təşəbbüsü ilə A.S.Makarenkonun anadan olmasının 125 illiyi münasibətilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti və Təhsil Problemləri İnstitutu birgə elmi seminar keçirmişdir. Seminarda akademik H.Əhmədov “A.S.Makarenko və Azərbaycan”, prof. F.Rüstəmov “A.S.Makarenkonun tanınmış tədqiqatçısı Mərdan Muradxanov”, prof. R.Əliyev “A.S.Makarenkonun psixoloji ideyaları”, prof. İ.İsayev “A.S.Makarenko ailə tərbiyəsi haqqında”, pedaqoji elmlər doktoru M.İlyasov “A.S.Makarenkonun pedaqoji ideyalarında peşəyönümü problemi” mövzularında məruzələr etmiş, böyük pedaqoqun nəzəri-pedaqoji irsinin müasir dövrdə də təhsil – tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişafına təsiri imkanlarını araşdırmışlar. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, A.S.Makarenkonun pedaqoji irsinə indi nəinki keçmiş SSRİ ölkələrində, həm də uzaq xaricdə maraq daha böyükdür. Rusiya, Ukrayna və İtaliyada A.S.Makarenko assosiasiyası fəaliyyət göstərir, əsərləri xarici dillərə tərcümə olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Muradxanov M. A.S.Makarenkonun pedaqoji irsi və ondan Azərbaycanda istifadə edilməsi təcrübələri. Bakı, 1965.
2. Əhmədov H. A.S.Makarenko və Azərbaycan // Azərbaycan müəllimi qəzeti, 15 mart, 2013-cü il, № 10.
3. Rüstəmov F. Azərbaycanda pedaqoji elm: təşəkkülü, inkişafı və problemləri (1920-1991-ci illər). Bakı, 1998.
4. Rüstəmov F. Azərbaycan pedaqoji bibliografiyası: məktəb və pedaqogika tarixinə dair ədəbiyyat (1940-1990-cı illər). Bakı, 1995.